

Presentació del monogràfic.* Introducció: Postpolítica i vigència del nacionalisme a l'Estat espanyol

Coordinat per

Mariano M. Zamorano

CECUPS / UNIVERSITAT DE BARCELONA

Des de l'any 2008, quan la crisi econòmica provocada pel sistema financer internacional va derivar en una crisi política i social en molts països al voltant del món, el debat entorn del nacionalisme ha cobrat una renovada centralitat. A l'igual que es va esdevenir en altres moments històrics àlgids quant a l'avanç de les forces nacionalistes i a l'anàlisi d'aquesta matèria, la desestabilització de les bases materials que sostenen l'ordre social va comportar la cerca de diverses eixides teòriques i polítiques de tipus nacional. Aquest escenari va donar lloc així mateix a una marcada mobilització social i a un desplaçament de les posicions politicopartidàries, tant a l'esquerra com la dreta de molts sistemes polítics (Kyriakos, 2015). D'aquesta manera, les tesis que van fer eclosió durant la dècada dels anys noranta del segle passat, que assumien els sistemes estatals com un obstacle per al desenvolupament econòmic —i hi incloïen les tesis sobre la fi de la història i les tesis neoliberals del veïnatge universal (Fair, 2008)—,¹ així com la tercera via com a remei per a la crisi socialdemòcrata (Giddens, 2013), es van veure qüestionades profundament.

En aquest marc de *tornada de la política*, nous projectes polítics nacionalistes, tant estatals com subestatals, es van assentar sobre dues formes de rebuig a la globalització neoliberal i als seus efectes socials i econòmics. D'una banda, els nacionalismes populistes conservadors, dirigits per elits que conceben l'estat nació com un recurs per a la reconstrucció dels teixits industrials dels seus països i que articulen el seu discurs de reforç de la protecció entorn del rebuig a la immigració, a l'islam i a la lluita contra el terrorisme (Corbett, 2016; Belina, 2013). Aquests nacionalismes impugnen per tant, igualment, el projecte multiculturalista i qüestionen l'efectivitat i la necessitat de les seues polítiques de reconeixement. En el cas europeu, aquest plantejament es va veure acompanyat així mateix per un increment de l'euroescepticisme, que encara travessa diversos àmbits polítics i sectors socials. D'altra banda, es troben diversos nacionalismes progressistes. Es

* Text traduït de l'espanyol per Ana Lozano de la Pola.

¹ Això es va veure reflectit, per exemple, en el *nation branding*, que s'ha considerat com una manera postmoderna de despolitització i desmobilització social en l'àmbit domèstic (Lury, 2004). D'una altra banda, des de la perspectiva de la planificació publicitària s'ha manifestat que tot allò nacional té escassa compatibilitat amb el màrqueting de l'Estat (Ham, 2001: 69), ja que conté elements de conflicte polític i social.

tracta de programes polítics que han hagut de debatre's entre l'internacionalisme present en moltes de les seues reivindicacions —com l'escalfament global o la regulació dels agents financers— i la configuració de diverses propostes populistes d'escala territorial estatal, en què l'element identitari permeta agrupar demandes fins llavors escampades, com a producte de la forma d'organització del treball pròpia del sistema productiu neoliberal (Conversi, 2013; Rendueles, 2015). En aquest cas, la diversitat cultural ha sigut freqüentment incorporada al concepte de poble, com una de les formes d'existència nacional dels *de baix* enfront dels *de dalt*.

Són, per tant, de diferents projectes pro sobirania, que persegueixen recuperar el poder delegat al sistema financer global i a les institucions supranacionals que presideixen l'ordre mundial actual. Cadascun d'aquests projectes va haver de navegar inicialment en les contradiccions que planteja un escenari internacional caracteritzat per un sistema econòmic globalitzat, un model cultural postmodern que promou un cosmopolitisme identitari assentat sobre el món digital, i unes democràcies de baixa o molt baixa intensitat (Bauman, 2013). Això no obstant, la creixent mobilització social ocorreguda en molts països a propòsit d'aquests nous projectes polítics que adopten diverses formes nacionalistes, ha demostrat el poder d'aquells programes construïts a l'entorn d'un imaginari nacional compartit. Així, els esdeveniments de l'última dècada confirmen la vitalitat de les identitats nacionals i la seua vigència com a instrument de mobilització politicosocial, i reobrin així mateix les qüestions sobre les seues possibilitats de desenvolupament. En aquest sentit, la comunicació digital i les ciutats es presenten com a elements fonamentals per a les formes actuals de construcció del nacionalisme i com dos dels seus eixos d'anàlisi fonamentals.

Aquest procés ha tingut una manifestació molt particular a Espanya. Entre altres coses, la perllongada crisi econòmica i les polítiques d'austeritat que l'han acompanyada, han afectat els fonaments de l'estat del benestar espanyol (Sánchez i Tamboleo, 2013), han contribuït clarament a trastocar l'estructura politicopartidària —amb l'emergència sobtada de dos partits a l'esquerra i a la dreta del sistema— i han empenyat el canvi en la prefectura del regne d'Espanya. Aquesta combinació d'elements va permetre qualificar aquest període com un canvi de cicle polític, que

es vincula a una «crisi de règim» amb relació a l'ordenament institucional i econòmic que proposaven els pactes assolits a propòsit del procés constituent que va concloure el 1978 (Pisarello, 2014; Rendueles, 2015). Aquests processos van conduir a un replantejament sobre l'ordenament politicoterritorial del país que es va interrelacionar amb una crisi en la política catalana i una intensificació en la mobilització social nacionalista. Aquest desenvolupament va comportar l'ampliació de la base social sobiranista en la regió, un fenomen que es va anar aguditzant amb el pas dels anys.

El present número especial analitza aquest procés i aborda l'actualitat del nacionalisme a l'Estat espanyol a partir de les seues diferents particularitats i des de diversos plantejaments teòrics. Aquest projecte naix fa un any, durant la celebració d'una conferència realitzada en la Universitat de València (UV) a l'abril del 2016, que va congregar una part important dels acadèmics presents en aquest monogràfic.² En aquest context, les diverses realitats territorials i socioculturals nacionals que conviuen a l'Estat espanyol van ser contrastades i la seua actualitat, debatuda. Aquest volum especial, corresponent al número 131 de la recentment relançada revista *Debats*,³ recull diverses d'aquestes propostes i n'aplega altres d'acadèmics convidats a posteriori, que enriqueixen el conjunt i permeten cobrir diversos registres d'aquest fenomen. Amb la finalitat d'introduir aquest conjunt d'escrits, en l'apartat següent desenvoluparé les principals coordenades teòriques sobre el nacionalisme. Seguidament, resumiré de quina manera alguns dels elements corresponents a aquests enfocaments teòrics es manifesten en els eixos i problemàtiques desenvolupats en els articles d'aquest número.

NACIONALISME CULTURAL I NACIONALISME POLÍTIC

Seguint diversos esquemes conceptuals, el nacionalisme cultural ha sigut freqüentment diferenciat del nacionalisme polític. Per a De Blas (1995: 16), el primer fa referència al caràcter «compromés» i «emotiu» d'uns trets compartits per una societat com a «objectiu en si mateix». Es tracta de l'afirmació col·lectiva de diferents maneres simbòliques d'autoreferència i diferenciació pel que fa a altres grups socials i individus, que no excedeixen necessàriament els seus propis límits d'enunciació. En canvi, en el nacionalisme polític «cal suposar un major sentit funcional i pragmàtic, considerat com a font de legitimitat i generador de lleialtat cap a un estat nació que, en el món occidental, s'ha acabat transformant en una realitat equiparable al sistema polític liberal democràtic» (De Blas, 1995: 16). En aquesta línia, existeixen

2 Aquesta conferència es va denominar «¿Estado plurinacional? Miradas cruzadas desde el País Valencià, Catalunya, Euskadi, Navarra y Europa» i va ser organitzada per la Facultat de Ciències Socials de la Universitat de València i moderada per Albert Moncusí Ferré (UV). Va comptar amb la participació d'Igor Calzada (COMPAS, Universitat d'Oxford), Joaquim Rius Ulldemolins (UV), Rafael Castelló Cogollos (UV), Vega Rodríguez (UV) i Mikel Irujo (delegat del Govern de Navarra a Brussel·les).

3 Vull mostrar el meu agraïment al Consell de redacció de *Debats* per haver-me convidat a editar el present número especial i, particularment, al seu director, el Dr. Joaquim Rius Ulldemolins.

dos grans enfocaments teòrics sobre l'emergència i el desenvolupament del nacionalisme. Un és l'enfocament funcionalista, basat en l'anàlisi del procés de modernització en els estats occidentals i la seua incidència en la construcció nacional. L'altre agrupa diverses tesis de tipus idealista, que tenen com a antecedents els clàssics alemanys Immanuel Kant, Johann Gottfried von Herder o Johann Gottlieb Fichte.

En el marc del funcionalisme, el nacionalisme es defineix com un dispositiu dissenyat per a la construcció de legitimitat política que va facilitar el procés modernitzador, de tipus econòmic i social. En aquest marc, l'emergència del nacionalisme modern s'explica fonamentalment a causa de l'aparició de la societat industrial en el segle XVIII, que, a diferència de les societats agràries, necessitava estar políticament centralitzada per a funcionar. Així mateix, la industrialització va promoure l'aprofundiment de l'especialització del treball, i va afavorir, amb això, la progressiva estandardització de la relació entre els productors i aquells que organitzen la producció (Gellner, 1997: 18). Aquest procés va tenir dues conseqüències quant als moviments socials: l'obtenció de consens popular a l'entorn de la creixent hegemonia del poder de l'estat o la seua segmentació en el desenvolupament de noves nacions emergents al seu interior sobre la base d'una cultura comuna (Gramsci, 1997).

Però en el marc del funcionalisme, etnicitat i cultura són, principalment, instruments per a l'acumulació de poder estatal en el procés modernitzador. En aquest sentit, Gellner apunta com en el transcurs de l'especialització en les societats preindustrials, la mobilitat ocupacional és inhibida per factors ètnics o culturals, que actuen de manera segmentària, en cada grup. Per a tenir lloc ací, la mobilitat necessita de la destrucció de models simbòlics o «estereotips» (Gellner, 1981: 755). Per tant, hi ha un marcat contrast en les dinàmiques organitzatives desenvolupades per aquestes societats preindustrials i aquelles societats modernes on, a causa dels avanços tecnològics i a la manera d'ordenació social de la producció econòmica, l'emergència de noves especialitzacions és contínua (Gellner, 1981: 756). La necessitat d'elaboració d'especialitzacions mitjançant l'entrenament per a la divisió del treball, va conduir les societats modernes a la institucionalització del sistema educatiu, un requisit per a l'organització de la relació entre capacitació i ocupació. En aquest context: «El nacionalisme és essencialment la transferència del focus de la identitat de l'home cap a una cultura que és intervinguda per l'alfabetització i un sistema ampli, l'educació formal» (Gellner, 1981: 757).

Com a contraposició, des del vessant idealista de la teoria sobre el nacionalisme — també definida com primordialista—, Elie Kedourie planteja els fonaments d'allò que denomina doctrina nacionalista, des d'una perspectiva historicoideològica. Aquesta «sosté que la humanitat està naturalment dividida en nacions, que les nacions són conegudes per certes característiques que poden ser determinades amb certesa, i que l'únic tipus de govern legítim és l'autogovern nacional»

(Kedourie, 1998: 1). A diferència de Gellner, per a Kedourie, des del segle XIX l'estat va organitzar —i, en el cas francès, va restaurar—, una sèrie d'elements culturals i voluntats comunes que ja existien amb diverses formes des de la Roma antiga. Per tant, en aquest marc teòric el principi de tota sobirania resideix en la Nació mateixa i, aquesta totalitat, basada essencialment en una cultura comuna, és el fonament que suporta el tot. L'individu kantianista de pensament crític no pot ser entès fora del seu caràcter nacional, externament a l'organisme que integra de mode natural (Kedourie, 1998: 33). Significativament, Kedourie assenyala, en la seua anàlisi del procés de construcció de l'Imperi napoleònic, com els processos nacionalistes poden trobar en l'element estètic un argument de pes a l'hora de la seua difusió.

Per a Eric Hobsbawm, les nacions tenen origen amb el procés d'organització de l'estat modern i en una etapa històrica particular del desenvolupament econòmic i tecnològic, en què la invenció de la impremta va jugar un rol central. D'aquesta manera: «el nacionalisme antecedeix les nacions. Les nacions no construeixen estats i nacionalismes, sinó que s'esdevé a l'inrevés» (Hobsbawm, 1991: 18). En aquest sentit, el reconeixement d'una nació per unes característiques discernibles —preexistents per a Kedourie— es basa en criteris inútils: «—la llengua, l'etnicitat, o el que siga— són també borrosos, canviants i ambigus» (Hobsbawm, 1991: 14). Per a l'historiador israelià, una altra manera de definició de nació es basa en criteris subjectius. Es construeix sobre la base d'un sentit conscient de pertinença de tipus col·lectiu o individual, que atorga una definició a posteriori i de tipus tautològic. Aquesta absència de criteris objectius i universals per a definir una nació «fa que siguen utilíssims per a finalitats propagandístiques i programàtiques, encara que molt poc descriptius» (Hobsbawm, 1991: 14).

No obstant això, Hobsbawm és freqüentment situat en el marc del constructivisme atés que emfatitza la importància de les formes de construcció nacional que denomina «des de baix» (Hobsbawm, 1991: 19). És a dir, assenyala que s'ha de tenir en compte el rol dels moviments socials en els processos històrics nacionalistes. En aquest sentit, s'ha indicat com la consciència nacional es va desenvolupar desigualment en diverses regions, però atenent diverses fases; una evolució temporal protagonitzada per diferents grups socials en cada instància. Aquestes fases del desenvolupament nacionalista van ser definides per Miroslav Hroch, que va analitzar la complexa evolució de la relació entre les fronteres ètniques (lingüístiques i religioses) i les polítiques. Segons el seu plantejament, el moviment nacionalista comença en l'Europa del segle XIX, en una fase de producció literària, cultural (folklorica) i intel·lectual, però amb reminiscències en l'edat mitjana i en els grups ètnics «primordials» (Hroch, 1994: 47). Ràpidament i en segona instància, una sèrie de militants de la «idea nacional» difonen de manera conscient aquest discurs, i això dona començament al nacionalisme polític pròpiament dit. En diversos processos nacionalistes, aquest desenvolupament es manifesta a causa d'una crisi d'identitat, provocada per transformacions en les relacions entre grups dominants i dominats, com assenyala Hroch (1994: 52) per al cas català en la dècada del 1870. Finalment, en una tercera fase, aquestes proclames aconseguen consens popular i donen lloc a noves organitzacions socials o estatals.

S'ha considerat el paper dels moviments socials en la dialèctica entre fronteres estatals i ètniques també des d'una perspectiva del sistema internacional. Inlluït per la tradició monàrquica, fins a l'inici del segle XIX, el nacionalisme va funcionar com a mecanisme de legitimació de l'estat (Marx, 2009) i es va esgrimir per a la generació d'identificació i lleialtat ciutadanes cap a aquest (Mann, 1991). No obstant això, per a Hall, el nacionalisme va adquirir una altra naturalesa durant el segle XX, passant de ser un element de sosteniment de la sobirania nacional (*raison d'état*) a situar-se també com un factor d'autodeterminació nacional. En aquesta perspectiva, la variable d'autoidentificació dels actors socials vinculada al nacionalisme es contraposa al determinisme realista de l'estat generador d'ordre. La significació atorgada al nacionalisme en la configuració del sistema internacional condueix a la crítica de l'excessiva estatització analítica, que ho redueix a un «epifenomen» de les «relacions dures». Així, en el seu plantejament sobre el nacionalisme i el sistema internacional, Hall adverteix sobre aquest últim que «els canvis en la identitat col·lectiva dels actors socials transformen els interessos dels actors col·lectius rellevants que constitueixen el sistema» (Hall, 1999: 5). En aquesta mirada, els interessos dels grups socials no són immutables ni objectius, tenint en compte que estan subjectes a l'autodefinició de la seua identitat pel que fa a altres actors. En conseqüència, la identitat social col·lectiva funciona com a variable independent de les transformacions en els elements legitimadors i en l'estructura institucional del sistema internacional (Hall, 1999: 7; Colás, 2002). Aquesta tesi constructivista proveeix d'una altra explicació sobre les maneres de desenvolupament de la mobilització nacionalista subestatal, allunyada de l'anàlisi de recursos i dirigida a incorporar l'impacte del nacionalisme i de l'actuació dels actors socials en els processos geopolítics (Hall, 1999: 11).

NACIONALISME I EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE L'ESTAT ESPANYOL

En la política actual és possible advertir una tensió entre el nacionalisme cultural, que adopta diverses formes sociopolítiques, i la institucionalització i instrumentalització política de les identitats nacionals. Amb això últim ens referim a diverses formes de nacionalisme *des de dalt*, a l'avançament del control governamental hegemonitzant múltiples espais que actuen en la legitimació, defensa i normalització dels elements constitutius de les nacions culturals. No obstant això, la diferenciació de dues instàncies, una sociocultural i una altra política, en el desenvolupament del nacionalisme —i per tant de l'organització política entorn de la difusió de les llengües, religions o tradicions socials— és un esquema conceptual que ha sigut qüestionat com a instrument analític. Com assenyalava Keating sobre la capacitat de desenvolupament polític de les regions: «El problema analític es planteja en el fet que l'etnicitat no es defineix, i no pot definir-se, com a factor independent de mobilització política» (Keating, 1993: 10). Naturalment, l'enteniment de les institucions polítiques com a espais instrumentals, generadors d'identitats i com a àmbits

absolutament determinants de l'organització social és un reduccionisme. En aquest sentit, la possibilitat que les societats de les nacions subestats desenvolupen una capacitat integral d'organitzar-se de forma autònoma fa referència a múltiples factors socials i geopolítics en el món globalitzat actual. Per tant, més enllà de l'anàlisi sobre els elements i processos fundacionals de cada nació, el món actual ens exigeix repensar les tesis estatistes sobre el nacionalisme i atendre també nous elements socials, econòmics i culturals que orienten el seu desenvolupament.

Una anàlisi d'aquesta complexa interrelació entre factors estatals i socials en l'evolució del nacionalisme a l'Estat espanyol requereix d'una breu referència històrica sobre l'evolució del seu sistema politicoterritorial. El profund procés de modernització social i cultural que va patir el país des del segle XIX va trobar un fort obstacle en un Estat reaccionari i antidemocràtic (Juliá, 2003: 19). El pacte que va donar lloc a la restauració borbònica (1874) va establir —en el marc de la monarquia constitucional—, l'alternança entre liberals i conservadors, i va atorgar un marc politicoinstitucional a aquesta dinàmica autoritària. D'altra banda, aquest esquema de poder va col·lidir amb la diversitat politicocultural d'Espanya, relacionada estretament amb els moviments polítics nacionalistes, principalment bascos i catalans, que van fer eclòsió en aquest context (Solé, 1985: 43). Aquesta oposició entre règim i societat, expressada en la desatenció estatal a les particularitats i drets dels diversos grups que conformaven el país, donaria lloc a una forta mobilització social. Una dicotomia que es va accentuar sobre la base del desprestigi que van patir tant el sistema polític com la monarquia durant la dictadura de Primo de Rivera, i que va desembocar en la Segona República (Jackson, 1999).

Aquest procés democràtic, que va obrir l'Estat a la incorporació de les demandes nacionals subestats, va tornar a topar-se amb diverses dificultats en la disputa de poder amb sectors eclesiàstics i conservadors, que van confluïr en l'aixecament militar ocorregut el 1936. La perllongada dictadura franquista, desenvolupada entre 1939 i 1975, que després d'una fase d'aïllament, va comptar amb la important anuència de les potències europees (Berdah, 2002), es va basar en una ideologia nacionalista, anticomunista i catòlica, i es va estructurar a l'entorn dels preceptes de l'anomenada democràcia orgànica. Aquest concepte va implicar l'eliminació del sistema parlamentari i la seua substitució per un règim cabdillista i totalitari, en què la diversitat cultural i nacional, a més de ser negada, seria també perseguida (Muñoz, 2014; Abellán, 1984). Aquesta herència política de la dictadura, va tenir una forta influència en l'ordenament constitucional i administratiu d'Espanya acordat durant la transició democràtica, així com sobre la interpretació hispanista de la política exterior del país, la qual subsistiria en diferents fases i facetes de la seua nova labor a l'Amèrica Llatina (Delgado, 1991).

En contraposició, durant la transició democràtica, l'Estat espanyol va evolucionar des del marcat centralisme que el va caracteritzar durant el franquisme cap a un sistema manifestament descentralitzat, que es va anar estructurant i configurant des dels anys vuitanta. Aquest procés va estar carregat de negociacions entre les forces

polítiques implicades, que es van establir a partir de les diverses posicions partidàries sobre la nova estructura politicoterritorial que havia d'adoptar l'Estat (Colomer, 1998). A la fi dels anys setanta, va haver-hi un acord entre sectors de la dreta política, les forces espanyoles d'esquerra i els partits nacionalistes representants de les minories basca i catalana, que va consistir a instituir un nou model d'estat, l'anomenat Estat de les autonomies (Solé, 1985). Aquest model es va plasmar en un esquema constitucional que perseguia promoure la desconcentració de l'administració pública per a guanyar eficàcia, sostenir la unitat nacional i simultàniament atendre els reclams històrics de sobirania per part de les diferents nacionalitats històriques:⁴ Catalunya, País Basc i Galícia.

ESTAT PLURINACIONAL? MIRADES CREUADES SOBRE L'ACTUALITAT DE LES NACIONS A L'ESTAT ESPANYOL

Aquest monogràfic ofereix diversos eixos d'anàlisi sobre l'evolució recent de les nacions subestats i del nacionalisme en termes generals, tenint sempre l'Estat espanyol com a referència. En un primer registre d'aquest número especial, compost per tres estudis comparatius, John Loughlin analitza l'evolució dels sistemes estatals federals i confederals en països plurinacionals. L'autor exposa com es manifesten el poder regional o l'asimetria territorial en diferents països, revelant la creixent adopció de models híbrids en l'organització estatal, i destacant la influència dels nacionalismes subestats en aquest desenvolupament. Loughlin assenyala les limitacions del tradicional estat nació en el reconeixement de la diversitat cultural interna i en l'exercici dels valors propis de la democràcia liberal, i concep noves formes de governança com a possibles projectes amb futur. D'altra banda, Diane Saint-Pierre i Alexandre Couture Gagnon analitzen el desplegament diferencial de la Convenció sobre la Diversitat Cultural (2005) en dues nacions subestats: Quebec i Catalunya. A partir d'aquesta anàlisi, és possible advertir com els marcs polítics i legals estatals condicionen o potencien el desenvolupament de les polítiques orientades a les minories socials, però de cap manera defineixen els límits d'aquestes iniciatives en el marc dels projectes nacionals subestats. En aquest sentit, s'observen també diferents estratègies de projecció internacional o de reposicionament domèstic orientades a l'acumulació de poder nacional sobre la base d'aquesta Convenció, bé en clau de reivindicació cultural o bé en el marc de projectes protoestats. Finalment, Igor Calzada estableix una aproximació comparativa sobre el nacionalisme prenent com a referència els casos escocès, català i basc. La intensificació recent de la disputa

⁴ La Constitució espanyola de 1978 indica la forma d'estructuració política de la nova monarquia parlamentària com un estat unitari descentralitzat i fixa la disposició territorial d'aquest. L'ordenació comprén tres nivells de govern: els municipis, les províncies i les autonomies, i atén l'existència de diverses «nacionalitats i regions» (art. 2). Aquestes van ser incorporades a l'esquema de comunitats autònomes, unitats politicoadministratives de primer nivell, regides tant per la pròpia Constitució com pels seus respectius estatuts d'autonomia.

política entre aquestes regions i els governs que comanden els seus respectius estats, s'analitza considerant dos factors determinants per al seu desenvolupament en el marc europeu: el model de federalisme (o *devolution*) i la seua manera d'escalament. L'autor destaca les notables diferències en la manera d'organització territorial i social del nacionalisme en aquests tres casos. En aquest context, Calzada identifica el desenvolupament de solucions innovadores a l'hora d'acumular poder polític subestatal, que permeten contrarestar el caràcter creixentment «posnacional» de les seues grans ciutats.

En un segon registre d'aquest número especial, ens centrem en el terreny de les realitats nacionals a l'interior de l'Estat espanyol. Rafael Castelló analitza com les diverses formes de relació entre Estat i societat determinen de manera relativa la construcció de les identitats regionals. L'autor assenyala, a partir del cas valencià —amb la seua complexa trama de representacions socials vinculades a una suma de factors socioculturals i productius—, como els nacionalismes subestatsals poden adoptar formes molt dissemblants. L'escassa construcció d'una identitat i una autopercepció alternatives al regionalisme o a l'unionisme espanyol, han limitat l'organització d'un projecte polític alternatiu al de l'Estat. Aquesta falta de cristallització política d'un projecte nacional no regionalista a València és explicada per diversos factors, com l'estructura de classes de la societat valenciana o la influència de la llengua pròpia. Mentre Castelló explica l'esdevenir nacional de València a partir d'una sociologia de la identitat, el text de Germà Bel permet albirar el marc estructural de l'Estat espanyol en la seua política d'infraestructures. L'escassa delegació del control a les unitats polítiques subestatsals en aquesta matèria, revela l'existència d'una concepció unitària del públic, que és hereva de la tradició monàrquica. D'aquesta manera, les infraestructures de transport ferroviari, i posteriorment les aeroportuàries, s'han desenvolupat com un instrument de construcció i reafirmació nacional. En aquest sentit, l'autor revela com la falta de racionalitat i les limitacions democràtiques que evidencien la seua insuficient descentralització són producte de decisions polítiques concretes.

D'altra banda, Toni Rodon i Marc Sanjaume-Calvet analitzen l'evolució dels programes polítics dels principals partits catalans en funció del seu posicionament entorn del procés sobiranista desenvolupat a la regió. Aquests partits han assumit posicions que van de les demandes independentistes a l'unionisme legalista, passant per un important ventall d'opcions catalanistes i propostes descentralitzadores. Mitjançant una exhaustiva anàlisi dels processos electorals recents i de les enquestes d'intenció de vot, els autors expliquen l'heterogeneïtat del bloc independentista organitzat a Catalunya i els elements nacionalistes que sostenen la seua convergència, així com la incidència del nacionalisme en el discurs de la resta d'actors del sistema politicopartidari català. Finalment, com a tancament d'aquest bloc, el meu treball analitza comparativament l'evolució de les polítiques culturals en les comunitats autònomes de Madrid, Andalusia i Catalunya, focalitzant l'anàlisi en els factors explicatius de les seues diferents maneres de governança, entre les quals hi ha l'impacte diferencial del factor identitari en cadascuna de les seues configuracions.

Aquesta anàlisi evidencia que mentre que la comunitat de Madrid ha articulats les seues polítiques culturals amb les institucions de la capital i el Govern central sense referències identitàries autonòmiques, el nacionalisme català ha sigut fonamental per a l'articulació socioinstitucional que va donar lloc a un projecte de polítiques culturals autònom i isomòrfic dels sistemes estatals.

En un tercer eix d'aquest número especial se situa una altra dimensió fonamental per a comprendre la situació actual dels nacionalismes a Espanya: el seu encaix en el sistema de govern multinivell europeu. Luis Moreno analitza els projectes sobiranistes de les nacions subestats en el disseny actual de la UE, caracteritzada per la marcada interdependència dels seus estats membres. L'autor destaca com diferents projectes nacionalistes subestats viuen una tensió vinculada a la cerca d'una major autonomia política a l'interior dels seus sistemes estatals en conjunció amb el sosteniment del seu (re)encaix en el sistema d'estats. Com a resultat d'aquesta anàlisi, l'autor proposa la noció de «localisme cosmopolita» com una manera de conceptualitzar i orientar políticament aquests projectes de sobirania. Mikel Irujo analitza per la seua banda, en l'apartat «Punts de vista», la singularitat de les nacions sense estat i el seu encaix en aquest sistema multinivell des d'una òptica del dret a decidir. L'autor explica el seu horitzó legal i polític en el sistema europeu, i planteja la importància de la deliberació política per a orientar les legítimes demandes territorials, com ja ha succeït al llarg de la història europea amb altres nacions sense estat.

D'aquesta manera, el conjunt de treballs que presentem en aquest monogràfic ens permet constatar diversos elements ja explicats per la teoria sobre el nacionalisme. En primer lloc, la importància de les *path dependencies* històriques, tant estatal com subestatal, en l'evolució de la política nacionalista. En segon lloc, aquest monogràfic descriu la intensificació del nacionalisme en un escenari de crisi econòmica internacional i de deslegitimació dels projectes benestaristes i europeistes. Mentre la tradició funcionalista permet explicar aquest procés, les tesis constructivistes brinden instruments conceptuals que expliquen més adequadament elements com la mobilització sociocultural i l'orientació discursiva de nous projectes nacionalistes, així com les seues noves maneres d'organització social. En tercera instància, s'observa la importància de la governança multinivell i l'enfortiment del teixit d'institucions transnacionals (xarxes de ciutats, de regions, etc.), per als projectes nacionals europeus. La delegació de sobirania per part dels estats es tradueix en una creixent importància de les ciutats, i de les organitzacions polítiques supranacionals —així com dels seus discursos— per al nacionalisme estatal i subestatal. Finalment, aquest fenomen es veu afavorit també per la comunicació digital, que transforma les urbs en nodes potents i els organismes internacionals en interlocutors més viables. D'aquesta manera, els mecanismes de *devolution* es fan més complexos i els organismes subestats posseeixen més instruments de desenvolupament de sobirania, principalment en la capacitat de les ciutats com *amplificadoras* dels processos nacionalistes.

No obstant això, com hem vist, las particularitats del cas espanyol són diverses i se situen particularment en el terreny de la ruptura dels anomenats consensos del 78.

La crisi econòmica i política recent ha obert el camí a un replantejament general del sistema politicoterritorial, a la dinamització de la mobilització social entorn de la identitat nacional i a diverses formes d'instrumentalització política de les identitats nacionals, tant a nivell estatal com subestatal. Aquest procés posseeix una clara explicació històrica: si bé factors com l'europèisme, el model territorial i el model econòmic desenvolupat des dels anys vuitanta es presentaven com hegemònics en el país, els significants *pàtria* i *nació* es van trobar històricament en disputa. En el nou escenari politicoeconòmic tots aquests elements van ser contestats.

Aquest escenari va donar lloc, per tant, a l'emergència de nous actors socials en aquest context —com per exemple la PAH—⁵, i a una significativa transformació en les estratègies d'acció política de les forces sobiranistes al país Basc. Però el protagonisme en aquest sentit l'ha tingut Catalunya, que va avançar decididament en la institucionalització de les seues demandes independentistes i a favor de l'anomenat dret a decidir. D'altra banda, els actors emergents en el sistema partidari, Podem i Ciutadans, es van posicionar com antagonics en els termes d'aquest debat. Mentre el primer assumeix la sobirania com un dret social i va prescriure un estat plurinacional, el segon cancel·la la possibilitat de brindar major poder a les nacions històriques sobre la base d'un discurs constitucionalista. Novament, en clau funcionalista, cal preguntar-se com l'evolució futura de l'economia, del sistema productiu i del mercat de treball espanyol, podrien repercutir en la recomposició d'alguns dels consensos previs. I, en clau constructivista, cal interrogar-se sobre aquells elements de la nova cultura política que perviuran més enllà de la crisi, traduint-se en espais de poder i posicions crítiques o en un nou esquema politicoterritorial. Els treballs que es presenten en aquest document aporten diverses claus en aquest sentit i llancen llum sobre les limitacions i les possibilitats de desenvolupament nacional a l'interior de l'Estat espanyol, que permeten repensar el seu caràcter plurinacional.

⁵ La Plataforma d'Afectats per la Hipoteca (PAH) és una organització social que desenvolupa accions polítiques i legals orientades a la defensa dels drets de les famílies i persones desnonades en el país. Va ser establerta a Barcelona al febrer del 2009 i actualment compta amb més de 150 delegacions en el territori.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Abellán, M. L. (1984). Literatura, censura y moral en el primer franquismo. *Papers: Revista de sociologia*, 21, 153-172.
- Bauman, Z. (2013). *La cultura en el mundo de la modernidad líquida*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.
- Belina, B. (2013). Germany in times of crisis: passive revolution, struggle over hegemony and new nationalism. *Geografiska Annaler*, 95(3), 275-285.
- Berdah, J. F. (2002). *La democracia asesinada: España, 1931-1939: la República española y las grandes potencias*. Barcelona: Crítica.
- Colàs, A. (2002). *International Civil Society: Social Movements in World Politics*. Cambridge: Polity.

- Colomer, J. M. (1998). The Spanish 'state of autonomies': Senar-institutional federalism. *West European Politics*, 21(4), 40-52.
- Conversi, D. (2013). Between the hammer of globalization and the anvil of nationalism: Is Europe's complex diversity under threat? *Ethnicities*, 14(1), 25-49.
- Corbett, S. (2016). The Social Consequences of Brexit for the UK and Europe Euroscepticism, Populism, Nationalism, and Societal Division. *International Journal of Social Quality*, 6(1), 11-31.
- De Blas, A. (1995). *Nacionalismos y naciones en Europa*. Madrid: Alianza.
- Delgado, L. (1991). *Acción cultural y política exterior: la configuración de la diplomacia cultural durante el régimen franquista (1936-1945)*. (Tesi doctoral no publicada). Universidad Complutense de Madrid, Madrid.
- Fair, H. (2008). El sistema global neoliberal. *Polis*, 7(21), 229-263.
- Gellner, E. (1981). Nationalism. *Theory and Society*, 10(6), 753-776.
- Gellner, E. (1997). *Naciones y nacionalismo*. Madrid: Alianza.
- Giddens, A. (2013). *The third way: The renewal of social democracy*. Londres: John Wiley & Sons.
- Gramsci, A. (1997). *Los intelectuales y la organización de la cultura*. Buenos Aires: Nueva Visión.
- Hall, R.B. (1999). *National Collective Identity: Social Constructs and International Systems*. Nova York: Columbia University Press.
- Ham, P. van (2001). The Rise of the Brand State - The Postmodern Politics of Image and Reputation. *Foreign Affairs*, 80, 2-6.
- Hobsbawm, E. (2008). *On Empire: America, War, and Global Supremacy*. Nova York: Pantheon.
- Hobsbawm, E. (1991). *Naciones y nacionalismo desde 1780*. Barcelona: Crítica.
- Hroch, M. (1994). La construcción de la identidad nacional: del grupo étnico a la nación moderna. *Revista de Occidente*, 161, 45-60.
- Jackson, G. (1999). *La República española y la Guerra Civil*. Barcelona: Crítica.
- Juliá, S. (2003). Política y Sociedad. En J. Santos, J. L. García, J. C. Jiménez, i J. P. Fusi (ed.), *La España del siglo xx* (p. 15-132). Madrid: Marcial Pons Historia.
- Keating, M. (1993). Regionalismo, autonomía y regímenes internacionales. *Working papers 66*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- Kedourie, E. (1998). *Nationalism*. Massachusetts: Blackwell.
- Kyriakos, N. D. (ed.). (2015). *The European Union in Crisis. Explorations in Representation and Democratic Legitimacy*. Londres: Springer.
- Laclau, E., i Mouffe, C. (1987). *Hegemonía y estrategia socialista. Hacia a una radicalización de la democracia*. Madrid: Siglo XXI.
- Lury, C. (2004). *Brands. The Logos of the Global Economy*. Londres: Routledge.
- Mann, M. (1991). El poder autónomo del Estado: sus orígenes, mecanismos y resultados. *Zona abierta*, 57-58, 15-50.
- Marx, K. (2009). *La España revolucionaria*. Madrid: Alianza.
- Muñoz, B. (2014). *El teatro silenciado por la dictadura franquista*. Alacant: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.
- Pisarello, G. (2014). *Procesos constituyentes: Caminos para la ruptura democrática*. Madrid: Trotta.
- Rendueles, C. (2015). Podemos y el «populismo de izquierdas»: ¿Hacia una contrahegemonía desde el sur de Europa? *Nueva Sociedad*, 258, 1-11.
- Sánchez, G., i Tamboleo, R. (2013). Política y derechos sociales en tiempos de crisis en España. *Barataria: revista castellano-manchega de ciencias sociales*, 15, 239-253.
- Solé, J. (1985). *Nacionalidades y nacionalismos en España. Autonomías, federalismo, autodeterminación*. Madrid: Alianza.